

Ірина ДЕНИС (ХАНАС)

ВИБІР ІМЕНІ ДЛЯ ДИТИНИ ЗА НАРОДНИМИ ПОВІР'ЯМИ, ЗВИЧАЯМИ І ТРАДИЦІЯМИ НА ОПІЛЛІ

У статті розглянуто проблему вибору імені для новонародженої дитини за народними повір'ями, звичаями і традиціями на території історико-етнографічного району Опілля, а також у давніх слов'янських народів та по всій Україні загалом.

Ключові слова: українські традиції найменування дитини, людські імена, мотиви найменування, Опілля.

© І. ДЕНИС, 2013

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (114), 2013

Найперше варто зазначити, що вибір імені для дитини і пов'язані з ним традиційні церемоніали серед народних звичаїв не становили певного самостійного чи ізольованого явища та не були окремим об'єктом наукових зацікавлень. Навпаки, вони були лише однією з ланок цілої системи повір'їв, що стосувалися дитини взагалі, починаючи від раннього періоду її розвитку.

У сучасних високорозвинутих народів світу уже виразно не спостерігаються традиційні вірування, пов'язані з вибором і присвоєнням дитині імені. Проте проблема вибору імені для немовляти залишається у кожній родині й у наш час та, мабуть, ніколи не зникне. Однак ця проблема уже майже не впливає з традиційної віри у вплив власного імені на життя людини. Тепер у більшості випадків вибір імені для дитини — виключно пріоритет батьків (а не священника чи когось іншого), які узгоджують його між собою часто ще задовго до появи свого нащадка [10, с. 341—342]. Сам вибір в одних зводиться до моди, в інших — до оригінальності, ще в інших — дається на честь святого, у день вшанування пам'яті якого дитина народилася, чи певної визначної людини, на честь когось із предків, рідних, друзів та ін.

Вибір імені новонародженому в давнину, особливо у дохристиянські часи, базувався у давніх слов'ян, як і в інших народів, на отих згаданих віруваннях у його магічну силу, на вірі у те, що надане людині у дитинстві власне ім'я так або інакше впливає на її подальшу долю, — може приносити їй добробут і щастя або все життя робити її невдахою і нещасною [11, с. 154—155]. Вірили наші предки навіть у те, що невдало вибране ім'я дитині може бути причиною її смерті, а вдало вибране, звичайно, зі збереженням ще й різноманітних приписів — навпаки, може зберегти дитину від смерті (особливо у сім'ї, в якій довго не було дітей або в якій усі діти вмирали) [1].

Прадавні повір'я, пов'язані з власним іменем людини, продовжували своє існування й після прийняття християнства, але згодом вони поступово змінюються під впливом церкви (у зв'язку з вимогою церковного хрещення і приймання християнського імені), у них настає відповідна трансформація, однак первісна віра у силу власного імені не втратилася як і колись, так і в наш час.

Повір'я, пов'язані з вибором і надаванням немовляті власного імені не тільки у різних народів, а навіть у різних етнографічних групах одного народу, наприклад, на Опіллі, мають свої особливості. Суть

усіх цих повір'їв зводиться, в основному, до вірування у магічну силу власного імені, намагання дати новонародженому таке ім'я, яке забезпечило б йому у подальшому житті здійснення закладених у цьому імені батьківських і родинних побажань, а також, щоб воно сприяло додержанню узвичаєних обрядів, спрямованих на охорону дитини з уже наданим їй іменем від злого або й згубного впливу на неї так званої нечистої сили, чарів, уроків тощо [1].

Зміст і спрямування побажань, які наші предки вкладали в імена своїх новонароджених дітей, були різні і залежали від різних факторів, умов і обставин. Вони, очевидно, передавалися у спадок, але здебільшого залежали від конкретних умов життя етносу, соціального середовища, етнографічно-територіальних особливостей та інших факторів.

Коли говорити про вибір власного імені для немовляти та інші народні звичаї і традиції східних слов'ян, пов'язані з власними іменами людей, то своїм корінням вони сягають ще дохристиянських часів, але в основних проявах і характерних рисах відносяться все-таки до періоду могутності Київської Русі. Саме тоді разом із консолідацією у єдиній державі східнослов'янських племен наступив процес консолідації у різних проявах культури та побуту. На той період припадає прийняття християнства, запровадження нових релігійних культів та власних імен. У спільній державі, в умовах однакових соціально-політичних та економічних відносин, де діяли одні й ті ж основи релігії, народного світогляду, обрядовості, виробилися також спільні стійкі традиції й у ділянці функціонування особових назв та пов'язаних з ними народних вірувань і звичаїв. Саме тут розпочався процес адаптації на східнослов'янському мовному ґрунті нововведених християнських власних імен, уже сформувалися та міцно увійшли у народний побут і різні їхні демінутивні, гіпокористичні та пейоративні форми, усталася історична перспектива відношень між хрещеними і нехрещеними власними іменами, розвинулися й усталилися також і нові повір'я й забобони, пов'язані уже з хрещеними іменами та християнськими ритуалами [11, с. 155—156].

Ці спільні східним слов'янам давні традиції не могли припинитися з розпадом Київської Русі. Вони передавалися у спадок пізнішим нащадкам сучасних східнослов'янських народів, збагатилися різними ло-

кальними особливостями, що й привело до формування пізніших національних специфічних рис в антропонімії і пов'язаних з нею звичаїв українців, росіян і білорусів.

Варто пригадати відому в антропонімії літературі передмову до одного з російських азбуковників XVI ст., яку цитував ще М. Морошкін. Автор, поставивши перед собою мету дати систематизоване (за алфавітом) російське тлумачення імен календарних святих православної церкви, уже добре усвідомив номінативну суть і первісне значення цих імен як апелювативів у давніх грецькій, латинській та староврейській мовах, і на підставі зіставлення фактів дійшов висновку, що лексичні джерела і мотиви вибору власних імен новонародженим у східних слов'ян на їхньому власному мовному ґрунті до і після прийняття християнства були аналогічні, як у цих ще прадавніх народів, що дали початок первісним християнським іменам. «Прежде закона и въ законѣ нѣдъи, иже по благодати древнихъ родовъ челоуѣдъи, — читаємо у цій передмові, — даяху дѣтемъ своимъ имена, якоже отецъ и мати восхоцетъ, или отъ образа отрочати, или отъ времени, или отъ вещи, или отъ притчи. Якоже сей челоуѣкъ Римлянинъ, видя отроча свое мирно, нарицаше имя ему Климентъ, а по русски: Милосердъ или Тихомирень. А отъ времеи сіе есть: рождьшемуся Фалеку во дни разделения, и того ради наречень бысть Фалекъ, ибо Фалекъ разделение толкуется... А отъ вещи сіе есть: въ Римѣ бѣ деревце зѣло благоуханно, по-римски нарицается Лавренциушь, и любяша римляне дерево то и даяху дѣтям своимъ имя то, еже мы глаголемъ Лаврентій. Токо бо словяномъ, прежде крещенія и святыхъ писаній разуменія, даяху дѣтямъ своимъ имена, яко же хотяху, иже суть сія: Бажень, Богданъ, Третьякъ и подобная симъ» [6, с. 10]. Порівняймо інший варіант цього тексту також із XVI ст.: «Первыхъ родов и временъ челоуѣдъи... до никоего времени даяху дѣтемъ своимъ имена, якоже отецъ или мати отрочати изволитъ, или отъ взора и естества дѣтища, или отъ времени, или отъ вещи, или отъ притчи... Такожде и словяне прежде крещенія ихъ даяху имена дѣтемъ своимъ сице: Богданъ, Первой, Второй, Любимъ и ина такова...» [12, с. 64]. З наведеної цитати випливає, що нехрещені імена дітям у східних слов'ян вибирали батьки за принципом «якоже

хотяху», тобто довільно, проте автор передмови називає характерні зовнішні риси, час народження, уподібнення до чогось. І справді, різноманіття східнослов'янських нехрещених власних імен повністю це підтверджує.

Автор цитованої передмови, очевидно, глибоко не вникнув у сенс питання і в наведеному уривку засвідчив лише результат поверхового спостереження, який, мабуть, відразу запам'ятався. Важко визначити, чи справді нехрещені власні імена у період їхнього широкого побутового поширення серед східних слов'ян вибирали батьки своїм дітям довільно «якоже хотяху», чи «якоже отець или мати отрочати изволят».

Серед нехрещених власних імен спостерігаємо більш або менш поширені і навіть реліктові імена. Серед різних типів цих імен зустрічаємо й такі, як: *Дурень, Злодій, Баранъ, Быкъ, Комаръ* та ін., вибір яких ще остаточно не з'ясований, і тепер подібні особові назви розглядаються як образливі прізвиська, а людині, не обізнаній з особливостями давньої антропонімії, важко повірити, щоб навіть у давнину хтось назвав свою дитину згаданими іменами або ще певними іншими принизливими тепер назвами [11, с. 157]. Якщо на вибір хрещеного власного імені у давнину мали вплив церковні приписи, якими керувалися священники, користувалися вони при цьому чітко регламентованим списком таких імен, то у період активного функціонування нехрещених власних імен, що почався від офіційного хрещення Русі, коли християнські традиції і ритуали були уже міцно вкорінені, а попередні, дохристиянські звичаї надавання дитині імені переслідувалися церквою і державою, ці чинники щодо нехрещених імен ніколи не діяли. Усе, пов'язане з нехрещеним власним іменем давніх слов'ян, базувалося на предковичних звичаях і традиціях, що передавалися від покоління до покоління, з роду в рід, а в основі усього цього лежали віками вироблені уже згадувані повір'я та забобони. Незалежно від того, хто вибирав нехрещене власне ім'я дитині — справді батьки чи хтось інший, — вони не робили цього абсолютно свавільно, зусиллями власної фантазії, а насамперед керувалися тими звичаєвими нормами, які тоді діяли і в які народ свято вірив.

З писемних джерел відомо, що уже в давню слов'янську добу був традиційно сформований репертуар нехрещених власних імен, що так само пе-

реходив від покоління до покоління, хоч і не регламентувався жодними канонізованими списками, церквою або державою. З одного боку, вживалися прадавні слов'янські власні імена-композиції на зразок *Володимир, Ярослав, Остромир* тощо, які поступово втрачали свій первісний семантичний зміст і сприймалися як специфічні імена традиційного вжитку, а з другого, — імена, які прийшли з апелятивної лексики, на зразок *Баран, Вовк, Чайка, Муха, Граб, Мороз*, у тому числі й різні особові назви цього типу, що характеризували дитину за певною зовнішньою ознакою (*Біляк, Чорниш*), внутрішньою (*Верещака, Мовчан*), називали дитину за черговістю її народження у сім'ї (*Третяк, Семак*), часом народження (*Вешняк*, тобто *Весняк, Середа*) тощо [11, с. 158].

Перший із названих типів нехрещених власних імен, у більшості випадків успадкований у готовому вигляді ще від праслов'янського, навіть праіндоєвропейського періодів, уже в давню слов'янську добу був непродуктивний і неперспективний. Його уживання йшло по низхідній лінії і було, як свідчать писемні джерела, пріоритетом суспільної верхівки, де вибір імен цього типу часто диктувався родовою чи генеалогічною традицією.

По-іншому було з другим типом. Цей тип нехрещених власних імен, безпосередньо пов'язаний з апелятивним фондом лексики розмовної мови східних слов'ян, в усій різноманітності своїх типових виявів мав ще й загальнозрозумілу сигніфікацію, й у кожному конкретному випадку той, хто вдавався до вибору такого нехрещеного імені, свідомо міг керуватися потрібним йому реальним значенням апелятива. Отже, нехрещені власні імена цього типу (у зв'язку з відомим фактом поширення християнства і християнських імен) втратили перспективу свого розвитку ще у давній східнослов'янський період, але за традицією ще протягом кількох віків вони існували і в тих або інших граматичних формах у вигляді прізвищ та прізвиськ дійшли до наших днів.

Нехрещені власні імена першого типу — композиції давнього східнослов'янського походження — становили категорію антропонімів, що уже не була продуктивною навіть у добу Київської Русі. Нові власні імена цієї словотворчої моделі, якщо й творилися, мали уже якісно іншу і назвотворчу базу — і внутрішню та зовнішню форми (наприклад, *Довго-*

рукий, Сухоребрый, Світлозор, Чорнобров), тому їх слід розглядати уже в межах другого із названих типів нехрещених власних імен, а не першого. Отож, вибір власного імені з категорії особових назв першого типу у кожному конкретному випадку був обумовлений уже готовою закостенілою в іменотворчому відношенні номенклатурою.

Дещо іншим був вибір для дитини нехрещених власних імен з асортименту другого з названих типів, який навіть після розпаду східнослов'янської єдності довгий час був ще пов'язаний з апелятивною лексикою, причому не архаїчною, а розмовною. Отже, такі особові назви у XIV—XVI ст. бути ще продуктивними. І справді, імена цього типу вибиралися з найрізноманітніших пластів лексики, і тому для них характерні значна лексико-семантична строкатість і великий репертуарний добір.

Аналіз різноманітних писемних пам'яток спонукає вважати, що за цих умов (використання для надання дитині нехрещеного власного імені з апелятивної лексики) нехрещені імена цього типу не могли вибиратися з апелятивного складу мови і творитися на базі апелятивів у масовій кількості, що батьки дитини або хтось інший при виборі дитині нехрещеного імені не зверталися до апелятивної лексики, щоб вибрати звідти або витворити щось оригінальне. У виявленому запасі особових назв цього типу абсолютну перевагу мають антропоніми, що частіше або рідше повторюються, причому у різні часи і у різних місцевостях, у різних слов'янських, а то й у відповідних мовних формах навіть і в інших індоевропейських народів (наприклад, *Wolf, Fuks, Vogel* і под.). Саме це є підтвердженням того, що добір нехрещених власних імен, які існували і як звичайні апелятиви, тобто імен другого з виділених типів, ще у давню східнослов'янську добу був уже повністю сформований, усталений традиційно і давав можливість вибору імені. Але цей традиційно складений антропонімікон власних нехрещених імен не усував і певних можливостей для індивідуальної творчості у цьому напрямку, тобто для добору дитині певного ще не узвичаєного, нового імені. Про такі випадки можемо лише здогадуватися на підставі наявності у загальній масі нехрещених власних імен окремих, неповторних особових власних назв, які саме цією своєю раритетністю наштовхують на думку, що стали вони антропонімами з якихось оригінальних мотивів, мож-

ливо, з чиєсь оригінальної творчості, хоча, звичайно, на базі традиційного народного досвіду, за давніми традиційними зразками. Які ж були ці звичаєві мотиви, що ними керувалися наші давні предки при надаванні своїм дітям різного виду нехрещених імен? Відповідь на це запитання водночас буде актуальною і при їхній класифікації, виявленні різних питань, пов'язаних із генезисом та номінативною специфікою цього типу антропонімів.

Одвічне намагання людини виховати своїх нащадків у доброму здоров'ї, у щасливому майбутті, застерегти їх від лихих впливів недоброзичливих людей і т. ін. у процесі історичного розвитку людства покликало до життя й цілу систему специфічних охоронних засобів, втілених у різних повір'ях і пов'язаних з ними узвичаєних ритуалах, призначених на кожен крок у житті людини. Серед таких обрядів, пов'язаних з народженням і вихованням дитини, традиційно передбачених на усі важливі моменти в її житті, центральне місце уже з найдавніших часів належало саме обрядовим церемоніалам вибору і надання дитині власного імені.

Як правило, дитині ім'я обирають батьки. Воно вирізняє людину з-поміж інших людей, супроводжує її у щасті й журбі, у різноманітних життєвих випробуваннях. Ім'я з'єднує нас з батьківською хатою, рідною мовою і культурою, минулим і прийдешнім, з багатьма народами світу, з поезією слова. Ймення окремих людей творять симфонію краси, несуть у світі відлуння вічності.

І.Р. Вихованець доречно зауважив, що у кожному імені людини вкарбовано часточку історії народу. Тут сліди давніх епох, мрії і сподівання народу, його творча снага, господарські й культурні зв'язки [2, с. 91].

У безконечному ряді живих істот саме людина наділена одним незвичайним правом: вона має привілей вибирати наймення — собі, дітям своїм, усьому навколишньому, містам, селам, звірам, рослинам, планетам, часточкам атома. Як свідчить автор оповідей зі Старого Завіту, Всемогутній Бог-добродій, за один день створивши світ — «всіх тварин польових і всіх птиць небесних», не насмілювався дати їм якихось назв, а «привів їх до людини, щоб побачити, як вона назве їх, і щоб як нарече (та) людина всяку душу живу, так (хай) і буде ім'я їй» (Бут. 2, 19). Отож, найменування всякої живої душі, як бачимо, нелег-

ка справа, і не тільки Господареві землі та неба... (Богові. — *І. Д.*), а й... — людині. Тому й не дивно, що історія людського найменування пододала досить складний шлях [2, с. 20].

Уже в перші дні немовля оточувалось посиленою опікою як найближчої родини, так і сусідів, знайомих. Вважалося, що до хрещення, після чого воно отримує захист від Бога, на нього чатує чимало небезпек: «погане око», заздрість, звичайна необережність у поведінці близьких, зокрема й у ставленні до немовляти. Щоб оберігти новонароджену дитину, батьки якомога швидше намагалися похрестити дитя. Коли добирали хресних батьків своїм дітям, родичі сподівалися в їхній особі знайти нащадкам оборонців, які б у випадку нещастя могли прийти на допомогу, замінити їм рідних батьків. Тому повсюдно до них ставилися з особливою повагою.

У наші дні переважна більшість імен, якими називають новонароджених, належить до системи традиційних імен, успадкованої від попередніх поколінь, але естетично відшліфованої.

Як відомо, *особове ім'я* — це юридично зафіксоване слово, за допомогою якого (разом із формою по батькові та прізвищем) здійснюється індивідуалізація чи, як кажуть фахівці, легалізація особи. Відповідно до чинного законодавства нашої країни батьки зобов'язані зареєструвати дитину протягом трьох місяців після її народження. Зафіксована в актовій книзі і в свідоцтві про народження тричленна формула має бути точно відтворена у наступних документах особи [8, с. 14].

Система імен, що побутують на Опіллі й в Україні загалом, а також у різних народів світу, формувалася протягом багатьох століть. Основу української номінаційної (лат. *nominatio* < *nomino* — «називаю» [9, с. 392]) традиції складають імена християнського календаря. Звичайно, були у наших предків імена і до прийняття християнства. Їх підказували здебільшого різні обставини родинного життя.

Іван Глинський вважав, що наші далекі пращури всі назви людей, тварин, рослин, горбів, річок, небесних світил чи речей, певно, вважали іменами власними, схожими на нинішні наші наймення. Наші предки могли досить легко вибирати з багатьох навколишніх назв найрізноманітніші наймення, котрі замінювали тоді усю тричленну систему ідентифікації особи (ім'я, по-батькові і прізвище) сучасних

українських: *Камінь, Дуб, Орел, Ведмідь, Лось, Олень, Літо, Зима* тощо. Сьогодні такий вибір здається дивним, проте за тої сивої давнини був уповні прийнятний. Вже навіть у часи Київської держави ім'я риби було назвою ріки... «Ізяслав же, — пише, наприклад, автор одного давнього рукопису, — приїде кь нимъ чрезъ рьку Осетръ» [3, с. 21].

Однак вибирали наші давні предки наймення для своїх дітей неабияк. Вони — люди, що вірили у слова-заклинань, у назви-талісмани, — завжди намагалися, так би мовити, лити воду найменування на млин долі милих спадкоємців, із тисяч назв вибирали якусь одну, «найсприятливішу» для дитини. Саме таку систему, що допомогла б їхнім чадам стати щасливими, оберігала б від «злих духів», була б взірцем у житті.

Одним з перших такого типу наймень, можливо, були імена — цілі фразеологізми, речення-побажання, речення-заклинань. Такі імена вже багато тисяч років тому мали, скажімо, давні шумери (*Енмудугга* — мій пане, (будь) добрий), семітські народності (*Небу-буліт* — о небо, дай мені життя). Такі імена мають і таджики (*Кізлярбас* — годі, не треба (більше) дівчаток) [3, с. 21].

Дані порівняльної етнографії підтверджують той факт, що не лише у слов'ян, але й у багатьох інших народів уже від найдавніших часів були (навіть подекуди є ще й досі) прадавні народні повір'я, згідно з якими кожна новонароджена дитина вважалася «нечистою», доки не була «очищена» водою і їй не було дано якесь власне ім'я [1]. Способи «очищення» водою були різні — просте скроплювання, зливання і купіль. У слов'ян здійснювала цей ритуал, звичайно, баба-повитуха. Предковичний звичай «очищення» новонародженого водою та надавання йому власного імені пізніше прийняла і узаконила християнська релігія, надавши йому нових форм і вклавши у нього новий зміст, що знайшло свій вияв у так званому церковному Таїнстві Хрещення. І якщо «очищення» дитини водою (обов'язково освяченою) диктувалося віруванням у те, щоб врятувати немовля від підступного впливу на нього «злих духів» та «нечистої сили», то надавання новонародженому власного імені було викликане ще й потребою введення дитини в сім'ю як нового її члена, який, звичайно, повинен мати певну індивідуальну назву. З цим не можна було зволікати. Дитина не могла за-

лишатися ні без «очищення» водою, ні без власного імені навіть протягом незначного часу. За народними повір'ями, «неочищена» і без імені (в умовах християнства — нехрещена) дитина не тільки сама підлягала шкідливому впливові «злих духів» і «нечистої сили», які намагалися принести їй лихо, зробити на усе життя нещасливою, спричинитися до смерті, вона, особливо якщо б померла, могла накликати будь-яке нещастя на всю родину. Існувала навіть традиційна звичаєва настанова, згідно з якою дитина, яка померла «неочищеною» і без імені, не могла бути похована на кладовищі, а лише за його межами, найчастіше на роздоріжжі або на межі двох населених пунктів, і це місце уважалося «нечистим», таким, що його (особливо вночі) забобонні люди намагалися обминати [1; 13, с. 197—201].

Саме на основі цих повір'їв народна фантазія створила, очевидно, й різні легенди про всілякі фантастичні істоти і метаморфози, які відбуваються з нехрещеними дітьми після їхньої смерті (перетворення у так званих потерчат, мавок, щоб діяти на шкоду людям), усталилися всякі традиційні вірування і ритуали, спрямовані на недопущення такого нещастя узагалі, виробилися й відповідні правила та настанови, як вести себе на випадок «зустрічі» з такою «нечистою» дитячою душею. Варто зазначити, що на Опіллі неодноразово інформатори розповідали, коли щось пицало у повітрі (вважали, що це душі нехрещених дітей. — *І. Д.*), то треба було кинути крижмо (або шматок полотна) на то дерево (чи місце. — *І. Д.*) і сказати: «Як ти пан, то Іван, а як панна, то Анна», або «Як ти пан, то будь Іван, а як пані — то будь Анні» [1, с. 4, 6, 20].

Різні традиційні народні звичаї й обряди, пов'язані з «очищенням», вибором і надаванням новонародженій дитині власного імені, в основних своїх проявах сформувалися ще у дохристиянські часи, однак різні племена, етнографічні групи вкладали у них щось своє, оригінальне, навіть в одного народу вони не були однаковими, мали певні локальні відмінності й особливості.

Зміни у народних повір'ях, пов'язаних з новонародженою дитиною і надаванням їй імені, настають лише з прийняттям християнства та запровадженням церквою обов'язку хрещення дитини і надавання їй при цьому християнського імені. Нову релігію, нові обряди і церковні настанови наш народ прийняв

і засвоїв, як відомо, не одразу. Як свідчать писемні історичні джерела, уже після прийняття християнства, ще за часів Київської Русі, християнські власні імена й нові звичаї та обряди були вже досить поширені і завойовували собі міцні позиції. Отже, виникла своєрідна ситуація, за якої у вживанні власних імен, а також способах та обрядових ритуалах їхнього надавання настав тривалий період роздвоєння: з одного боку, офіційна церква і держава вимагали обов'язкового хрещення кожної дитини і присвоєння їй християнського імені — і цього треба було суворо дотримуватися, а з другого боку, — народ не міг так швидко позбутися своїх віками плеканих і традиційно вживаних народних слов'янських власних імен, не міг зректися своєї давньої прадідівської віри у силу і магічне значення цих імен, зректися своїх предковичних повір'їв, звичаїв та обрядів.

Варто зазначити, що сьогодні майже відсутні писемно-історичні джерела про народні звичаї та вірування, пов'язані з вибором і надаванням новонародженим нехрещених власних імен. Додаткові відомості дає сам джерельний антропонімійний матеріал. Саме й на нього спираються дослідники при з'ясуванні цього питання. Необхідно лише зауважити, що за цих умов окремі твердження і висновки можуть мати цілком суб'єктивний характер.

Перший з двох типів власних імен давнього слов'янського періоду — традиційні імена-композиції — уже на поч. XVI ст. занепадає, а у пізніші століття зникає майже остаточно. Слід зазначити, що і в цю категорію особових назв у час їхнього загального поширення в усіх давніх слов'янських племенах вкладався ще певний реальний зміст, і вибір їх для новонародженого, крім звичайного бажання батьків назвати дитину, був пов'язаний з традиційною вірою у магічну силу слова і власного імені.

На це звертали увагу учені ще з початку XIX ст. Яскравим виразником їхніх поглядів В. Ташицький вважає вислів О. Брюкнера у статті «Wierzenia religijne i stosunki rodzinne» (Słowian), опублікований у «Encyklopedii polskiej», де зазначалося, що праслов'янські імена творилися відповідно до первісного арійського способу, і в них завжди містилося «добре віщування, побажання благополуччя і хвала» [14, с. 46]. Припущення про те, що багато з власних імен указанного типу мало «характер спря-

мованого до дитини побажання», висловлює і сам В. Ташицький [14, с. 47].

Як слушно зауважує М.Л. Худаш, імена ці з лексико-семасіологічного боку досліджені ще слабо. Тепер іноді важко упевнено твердити про їхню справжню первісну семантику, отже, й про закладений за-бобонний зміст. Можна лише здогадуватися про це на підставі з'ясування семантики структурних компонентів самих антропонімів. Безперечно, побажання дитині тієї або іншої позитивної, з точки зору батьків та родини, якості чи вияву певної риси характеру і поведінки у майбутньому житті містять у собі власні імена-композиції з імперативним першим членом, у якому звучить ніби своєрідне побажання здобути славу (*Бориславъ, Брячиславъ, Будиславъ, Держиславъ, Ростиславъ, Станіславъ* та ін.), бути мужнім і відважним воїном (*Будивои*), побожним (*Молибогъ, Хвалибогъ*), миролюбним і миротворцем (*Творимиръ*) або навіть мстивим (*Мстигнѣвъ, Мстивуи*) тощо. Аналогічні побажання й заклання містять імена-композиції і без імперативного члена. Тут також маємо численні антропоніми з компонентом *-славъ*, пов'язані з тим чи іншим виявом слави (*Воиславъ, Всеславъ, Вячеславъ, Жирославъ, Изяславъ, Ярославъ, Мирославъ*), власні імена, що пов'язуються з війною, героїзмом і відвагою (*Вшеборъ, Ратиборъ, Ярополкъ*), гостинністю (*Гостирадъ, Доброгостъ, Милогостъ*), втіленням в імені побожності батьків до Бога, що послав їм дитину і через відповідне ім'я піклуватиметься про неї (*Богданъ, Богдаръ, Божидаръ, Богумиль, Богуславъ*), побажання на майбутнє певних позитивних рис характеру чи особистої удачі (*Добромисль, Доброславъ, Милонѣгъ, Осмомисль*) [11, с. 162].

Цей перелік можна було б продовжити з увагою на особові назви, що мало поширені. Цей тип особових власних назв уже в давню слов'янську добу був представлений утвореними від повних імен деминутивами, гіпокористичними виразами, тобто різними похідними утвореннями. Деякі з таких утворень від цих давніх слов'янських власних імен-композицій ще з доби Київської Русі передалися у спадок українській антропонімії, довго уживалися як індивідуальні або родові прізвиська, згодом закріплювалися як прізвища і дійшли до нашого часу.

Досить складною уявляється справа з другим із виділених типів також генетично давніх слов'янських

імен — типом, що був безпосередньо пов'язаний з апелятивною лексикою, фіксований писемними пам'ятками і збережений у первісному вигляді або у різних похідних формах сучасної української або взагалі у східнослов'янській антропонімії (прізвиських і прізвищах).

Якщо у давніх власних іменах-композиціях на виникнення і вибір їх для дитини вказує семантика структурних компонентів, то не менш складна справа виявляється і в особових власних назвах апелятивного походження. Тут уже не доводиться спеціально удаватися до наукових етимологічних розвідок над апелятивною семантикою особової назви, бо вона, хоча не зовсім зрозуміла, проте разом з релігією збереглася в українській мові (наприклад, *Баран, Вовк, Горобець, Сорока, Карась, Комар, Павук, Береза, Гриб, Мак, Товкач, Шило, Середа, Малий, Чорнобров* тощо), і її неважко встановити за допомогою історичних, діалектних чи інших словників української мови (як в особових назвах типу *Вергун* — пор. «Вергун — солодке печиво» — [4, т. I, с. 134]; *Верхоляк* — пор. «Верхоляк — лісовий жайворонок» — [4, т. I, с. 140]; *Мандрик(а)* — пор. «Мандрика — паляниця з сиру..., вид сирника, приготованого на розговини після Петрівки» — [4, т. II, с. 404]. Неважко встановити походження особових назв специфічних антропонімних відапелятивних утворень типу *Бажан* (той, якого бажали), *Ждан* (той, якого ждали), *Неждан* (той, якого не ждали), *Третьак, Шостак* (третій і шостий за народженням), у тому числі навіть і від рідковживаних або й уже не вживаних у сучасній українській літературній мові апелятивів типу *Довгаль* чи *Довгань* (пор. «Довгань, Довгаль — високий, худий чоловік» — [4, т. I, с. 401]; *Некрас* (пор. «Некраса — некрасивий, невзрачний человек» — [5, т. II, с. 521]; *Ненад* (пор. «Ненадобный — ненужный, бесполезный..., непотребный» — [5, т. II, с. 524].

Питання встановлення первісного походження власних імен цього типу, вибір їх для дитини мають свої специфічні труднощі. Незважаючи на ніби цілком зрозумілу апелятивну семантику багатьох із них, про те, яка ж насправді суть у них вкладалася у період їхнього функціонування, тепер можна тільки здогадуватися. З цього приводу вдало висловився М. Морошкін, відзначивши: «Щоб правильно визначити справжній зміст власних імен, для цього

треба бути присутнім при самому процесі їх творення і походження. Тепер про це ми можемо міркувати лише приблизно» [6, с. 2].

І справді, якщо говорити про нехрещені власні імена розглядуваного типу, серед них є невелика група антропонімів, про виникнення і вибір яких для називання людей можна говорити упевнено. Так, безсумнівно, на думку М.Л. Худаши, треба вважати факт, що у різновиді власних нехрещених імен типу *Вешняк* (*Весняк*), *Неділька*, *Середа* і под. втілено час народження дитини, а в іменах *Третьак*, *Шостак*, *Семак*, *Мізин* (тобто *мізинець*) — черговість народження. Можна говорити й про те, що причиною вибору нехрещених власних імен типу *Білий* (*Біляк*), *Чорний* (*Чорняк*, *Черняк*), *Чорнийш* (*Чернийш*), *Гладкий* (тобто *товстун*), *Худяк* (*Худик*), *Сушко*, *Синьок*, *Рудик* (*Рудько*) стала відповідна характерна риса зовнішнього вигляду дитини, імен типу *Найда*, *Принесен* і под. — обставини появи дитини на світ, а імен типу *Ждан*, *Чекан*, *Неждан*, *Нечай* і под. — ставлення батьків до появи на світ дитини (одну з надією ждали, іншої — не ждали) [11, с. 164].

Названо усі більш-менш виразні тематичні групи нехрещених власних імен, мотиви появи яких в антропоніміконі наших давніх предків і вибору їх для найменування дитини можна вважати незаперечними. Про усі інші власні імена цього типу, що за аплетивною семантикою також групуються у різні тематичні групи, цього сказати не можна. Серед маси цих особових назв, за їх семасіологічною класифікацією, насамперед виступає велика кількість таких, що прямо узяті із назв різних репрезентантів тваринного і рослинного світу і так само різних шарів лексики, безпосередньо пов'язаної із самою людською особистістю, життям і домашнім побутом людини. Маємо також і назви найрізноманітніших домашніх і диких тварин (частково уже згадуваних *Баран*, *Бик*, *Цап*, *Вовк*, *Медвідь*, *Лис*, *Тур*), птахів (*Гусак*, *Качур*, *Голуб*, *Горобець*, *Зозуля*, *Кулик*, *Орел*, *Сова*), риб (*Верховодка*, *Краснопір*, *Ляц*, *Сом*), комах (*Блоха*, *Комар*, *Муха*, *Оса*); назви дерев і кущів (*Бук*, *Грб*, *Дуб*, *Явір*, *Кущ*, *Лоза*), інших видів рослин, грибів (*Буряк*, *Ріпа*, *Капуста*, *Цибуля*, *Гречка*, *Кукіль*, *Чебрець*, *Гриб*, *Моримуха*); назв предметів побутового вжитку (*Драбина*, *Козуб*, *Куделя*, *Смола*, *Січка*, *Солома*); різноманітні назви їжі (*Борщ*, *Бублик*, *Вергун*, *Корж*, *Ки-*

сіль, *Куліш*, *Масло*, *Пиріг*, *Сало*, *Сметана*, *Соляник*). Досить виразно представлені й назви частин людського тіла (*Голова*, *Губа*, *Ніс*, *Шия*), назви різних явищ природи (*Буря*, *Вітер*, *Завірюха*, *Мороз*), назви представників вищої державної влади і соціальної верхівки (*Цар*, *Король*, *Князь*, *Воєвода*, *Маршалок* чи *Маршалко*, *Боярин*), навіть назви, пов'язані з релігійним культом (*Ангел*, *Апостол*, *Коляда*), у тому числі й такі, як *Бог*, *Волос* та ін.

Дослідження багатьох відомих етнографів родинного побуту слов'ян, зокрема повір'їв, пов'язаних з дитиною і надаванням їй власного імені, у яких широко використаний для порівнянь етнографічний матеріал інших народів, підказують, що основою різних мотивів вибору й присвоєння дітям імен указанного типу була уже згадувана віра у магічну силу слова і власного імені, у позитивний чи негативний вплив імені людини на її подальшу долю, тобто віра у те, що ім'я певною мірою впливає на свого носія, що диктувалося природною турботою людини про життя і майбутній добробут своїх нащадків. У наступній частині цієї статті розглядатимемо традиційні народні вірування, пов'язані із захисними і побажальними іменами для новонароджених дітей.

1. Архів Інституту народознавства НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 571. — 25 с. (дод. А) (Ханас Ірина. Матеріали етнографічної експедиції).
2. *Вихованець І.Р.* Таїна слова / Іван Романович Вихованець. — К. : Радянська школа, 1990. — 284 с.
3. *Глинський І.* Твоє ім'я — твій друг / Іван Глинський. — К. : Веселка, 1985. — 238 с.
4. *Грінченко Б.Д.* Словарь української мови : у 4-х т. / Б.Д. Грінченко ; зібрала редакція журналу «Кієвская старина» ; упоряд. з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — К., 1907—1909. — К. : Вид. АН УРСР, 1958. — 1959. — (Передрук фотомеханічним способом).
5. *Даль В.И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / Даль В.И. — М. : Госиздат. иностр. и нац. словарей, 1955.
6. *Морошкин М.* Славянский именованослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Морошкин. — СПб., 1867. — 108 + 213 с.
7. Полное собрание русских летописей, издаваемое гос. Археологической комиссией Российской академии наук. — Т. II. Ипатьевская летопись. — Пг., 1923. — (изд. 3-е.).
8. *Скрипник Л.Г.* Власні імена людей : словник-довідник / Лариса Григорівна Скрипник, Ніна Пантелеймонівна Дзятківська ; за ред. В.М. Русанівського ;

- 2-ге вид., виправл. й доповн.. — К. : Наукова думка, 1996. — 335 с.
9. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. — К. : Наукова думка, 2000. — 680 с.
 10. Ханас І. Вибір імені для дитини в українській християнській традиції — прерогатива батьків чи церкви / Ірина Ханас // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6: історичні науки. — Вип. 6. — К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. — С. 339—343.
 11. Худаш М.Л. З історії української антропонімії / Михайло Лукич Худаш. — К. : Наукова думка, 1977. — 236 с.
 12. Чечулин М. Личные имена в писцовых книгах XVI в., не встречающиеся в православных святцах / М. Чечулин // Библиограф. — 1890. — № 7, 8. — С. 73—84.
 13. Blanár V. Otázka systému v antroponomastike / V. Blanár // Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki. — Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1968. — 251 s.
 14. Taszycki W. Rozprawy i studia polonistyczne / W. Taszycki // Onomastyka. — Wrocław ; Kraków, 1958. — S. 5—47.

Iryna Denys (Khanas)

CHOICE OF CHILD'S NAME AFTER FOLK POPULAR BELIEFS, CONSUEITUDES AND TRADITIONS ON OPILIA

The article has dealt with the problem of choice of the name for a new-born baby after popular folk beliefs, consuetudes and traditions along the territory of Opilia and the whole Ukraine, as well as among ancient Slavonic inhabitants of the land.

Keywords: Ukrainian tradition, name of the child, personal name, motivation of the name, Opilia.

Ирина Деныс (Ханас)

ВЫБОР ИМЕНИ ДЛЯ РЕБЕНКА ЗА НАРОДНЫМИ ПОВЕРЬЯМИ, ОБЫЧАЯМИ И ТРАДИЦИЯМИ НА ОПОЛЬЕ

В статье рассмотрена проблема выбора имени для новорожденного ребенка в соответствии с народными поверьями, обычаями и традициями на территории историко-этнографического района Ополья, а также у давних славянских народов и по всей Украине в целом.

Ключевые слова: украинская традиция, наименование ребенка, имена людей, мотивы наименования, Ополье.